

BOGUSŁAW KOCHANIEWICZ OP
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
<https://orcid.org/0000-0003-4740-6510>

WPŁYW DZIEŁA SZTUKI NA JÓZEFOLOGICZNĄ REFLEKSJĘ W KAZANIU JOSEPHA RATZINGERA

Teologiczna refleksja Josepha Ratzingera/Benedykta XVI nad postacią św. Józefa nie była dotąd przedmiotem obszernych analiz w polskiej literaturze teologicznej. Wśród prac poświęconych temu zagadnieniu na uwagę zasługuje opracowanie Zygmunta Zimowskiego¹ oraz dwa artykuły o charakterze popularyzatorskim autorstwa Antonia Panaro² i Piotra Górskiego³.

Pierwsze z wymienionych opracowań ujawnia, że według bawarskiego kardynała świętość Józefa jest wzorem do naśladowania dla Kościoła i chrześcijan, zwłaszcza dla kapłanów, małżonków, wychowawców, osób chorych i cierpiących, akcentując naśladowanie jego cnót: miłości, nadziei i prawości.

Piotr Górski zauważył, iż w książce *Jezus z Nazaretu* papież zwrócił uwagę na milczenie Józefa, które było owocem kontemplacji Boga, na jego sprawiedliwość rozumianą nie tyle jako przejaw legalizmu, lecz dążenia do powiązania Prawa z miłością, oraz na jego wrażliwość, która umożliwiła mu przyjęcie Bożego orędzia podczas snu.

Natomiast A. Panaro zaznaczył, że Benedykt XVI ukazał sprawiedliwość Józefa w kontekście biblijnym. Zwracając uwagę na pojęcie *saddik* (sprawiedliwy), dołączył Józefa do grona wielkich postaci Starego Przymierza, określając w ten sposób całokształt jego życia zgodnego z Pismem Świętym. Jego sprawiedliwość, wykraczając poza czysty legalizm, łączyła się z miłością oraz szczęściem.

¹ Z. Zimowski, *Józefologia Benedykta XVI. Św. Józef wzorem na drodze do świętości*, w: A. La-toń (red.), *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września – 4 października 2009*, Kalisz: Centrum Józefologiczne 2010, s. 397–418.

² Streszczenie tekstu autora, oryginalnie noszącego tytuł: *Święty Józef w teologii Benedykta XVI. Portret duchowy św. Józefa na podstawie wypowiedzi i przemówień papieża Benedykta XVI*, przygotowanego na józefologiczne sympozjum, zostało opublikowane na łamach dwutygodnika diecezji kaliskiej „Opiekun”. Zob. A. Panaro, *O Józefie, który spi i jego sercu, które czuwa*, <https://www.opiekun.kalisz.pl/o-jozefie-ktory-spi-i-jego-sercu-ktore-czuwa/> [dostęp: 17 III 2022].

³ P. Górski, *Słowo Benedykta XVI o świętym Józefie*, <https://www.fronda.pl/a/slowo-benedykta-xvi-o-swietym-jozefie,48853.html%60> [dostęp: 17 III 2022].

Posłuszeństwo domagało się od Józefa ofiary: aby wprowadzić słowo Boże w czyn, musiał odrzucić swoje ludzkie zamiary.

Ogólna prezentacja zawartości wspomnianych opracowań pozwala stwierdzić, iż Benedykt XVI w swojej refleksji nad św. Józefem skoncentrował się na jego cnotach. Opierając się na tekstach Pisma Świętego, podkreślono jego sprawiedliwość, miłość, nadzieję oraz prawość. W tym świetle posłużenie się przez papieża dziełem sztuki jako źródłem teologicznej inspiracji zdaje się być wyjątkowe i godne naszego zainteresowania. Przykładem tego jest przemówienie wygłoszone 5 lipca 2010 r. z okazji poświęcenia nowej fontanny w Watykanie, nazwanej imieniem patriarchy. Papież odniósł się do sześciu scen z życia Józefa uwiecznionych na reliefach z brązu⁴, podkreślając pokorę, prostotę, milczenie, wierność i posłuszeństwo w wypełnianiu zamysłu Boga. Sprawiedliwość Józefa została określona jako upodobnienie swojej woli do woli Boga, co w konsekwencji oznaczało wyrzeczenie się własnych zamiarów⁵.

Pośród innych wypowiedzi J. Ratzingera na temat św. Józefa, w których swoją refleksję oparł na dziele sztuki, należy wymienić okolicznościową homilię wygłoszoną w 1992 r. z okazji 60. rocznicy profesji zakonnej dwóch sióstr ze Zgromadzenia Córki Matki Bożej Bolesnej⁶. Bawarski kardynał w swoich rozważaniach nawiązał do barokowego reliefu ołtarza przedstawiającego św. Józefa w jednym z portugalskich kościołów⁷.

Celem niniejszego opracowania będzie znalezienie odpowiedzi na pytanie: W jaki sposób teologiczne przesłanie zawarte w barokowym reliefie wpłynęło na refleksję Ratzingera nad postacią św. Józefa? Należy wyrazić nadzieję, że poniższy artykuł, chociaż niewielki objętościowo, stanie się przyczynkiem do lepszego poznania józefologii Josepha Ratzingera.

⁴ J. Bujak, *Idźcie do Józefa (Rdz 41,55). Nauczanie papieża o św. Józefie. Od bł. Piusa IX do Franciszka*, Poznań: Pallottinum 2021, s. 174–176.

⁵ J. Bujak, *Idźcie do Józefa*, s. 175.

⁶ J. Ratzinger, *Kazanie wygłoszone na 60-tą rocznicę ślubów zakonnych dwóch sióstr ze Zgromadzenia Matki Bożej Bolesnej (Rzym, 19 III 1992 r.)*, w: J. Ratzinger, *Kazania*, t. 3 (Joseph Ratzinger Opera Omnia, t. XIV-3), tłum. J. Kobienia, Lublin: Wydawnictwo KUL 2020, s. 1254–1259.

⁷ Podobny sposób prowadzenia refleksji pojawił się w przemówieniu, które Ratzinger wygłosił jako Benedykt XVI podczas poświęcenia nowej fontanny w Watykanie (5 VII 2010 r.). Nawiązał do sześciu scen z życia św. Józefa uwidoczonych na reliefach umieszczonych na fontannie. Zob. J. Bujak, *Idźcie do Józefa*, s. 174.

1. BAROKOWY RELIEF I JEGO TEOLOGICZNA INTERPRETACJA

U podstaw prezentacji postaci św. Józefa w kazaniu wygłoszonym przez bawarskiego kardynała znajduje się treść uwieczniona w reliefie barokowego ołtarza, znajdującego się w pewnym portugalskim kościele. Niestety kaznodzieja nie podał więcej szczegółów, które pozwoliłyby zidentyfikować wspomniane dzieło⁸. Jego zawartość została przedstawiona w następujących słowach: „Był to relief z portugalskiego ołtarza pochodzącego z okresu baroku, który ukazywał noc przed ucieczką do Egiptu. Przedstawiony został duży, otwarty namiot, z góry zbliża się anioł, a Józef leży u wejścia do namiotu – śpi, ale ubrany w szatę pielgrzyma, podróżnika w dużych butach ze sztylpami, jakie potrzebne są na trudną wędrowkę. To, co na początku może wydawać się nieco naiwne: śpiący jest zarazem wędrowcem, w rzeczywistości prowadzi nas ku głębiom i pozwala usłyszeć coś z przesłania, które pochodzi od tej postaci”⁹.

Kardynał zwrócił uwagę na śpiącą postać, zauważając, że pomimo snu, potrafił usłyszeć orędzie anioła. Postawa czujności ujawnia duchową sferę Józefa: otwartość jego duszy. Dla niemieckiego teologa otwarty namiot, przedstawiony na płaskorzeźbie, jest symbolem otwartości człowieka; jego zdolności dogłębnego wsłuchiwania się w otaczającą rzeczywistość. Otwartość, którą odznaczał się Józef, odnosiła się również do wymiaru transcendentnego. Józef był bowiem „wystarczająco otwarty, aby życie Boga i Jego świętych aniołów dotarło do uszu jego serca”¹⁰. Postawa, w jakiej odpoczywał cieśla, wskazywała na jego serce. Ratzinger ilustruje to, przytaczając słowa Pieśni nad Pieśniami: „Ja śpię, lecz serce me słucha” (5,2). Bóg pragnie przemawiać do serca człowieka, które niejednokrotnie jest wypełnione codziennymi troskami, co sprawia, że człowiek traci wewnętrzną czujność, a w konsekwencji jest niezdolny do usłyszenia głosu Boga¹¹. Nadmierna koncentracja na rzeczach materialnych powoduje zmniejszenie zdolności postrzegania. Człowiek, koncentrując się coraz bardziej na sobie, a oddalając się od Boga, ulega panowaniu rzeczy materialnych. Przedstawiony na reliefie Józef, który czujnie odpoczywa, „jest w stanie słuchać zarówno tego, co dochodzi od wewnątrz, jak i od góry [...] jest człowiekiem pełnym wewnętrznego skupienia i gotowości”¹².

Ratzinger ukazuje Józefa jako wzór do naśladowania zarówno dla osób konsekrowanych Bogu, jak i dla świeckich naszej epoki. Wobec zewnętrznego hałasu Józef jawi się jako człowiek skupiony, odznaczający się bogatym życiem duchowym, który „zaprasza nas, byśmy nieco wycofali się przed hałasem zmysłów, byśmy

⁸ Podjęte przez autora niniejszego opracowania poszukiwania barokowego ołtarza z postacią św. Józefa nie dały satysfakcjonujących rezultatów.

⁹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1255.

¹⁰ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1255.

¹¹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1255.

¹² J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

na powrót znaleźli skupienie, byśmy nauczyli się patrzeć do wewnątrz i ku górze, aby Bóg mógł dotknąć także naszej duszy i do niej przemówić”¹³.

W drugim spojrzeniu na płaskorzeźbę bawarski kardynał podkreśla gotowość Józefa do wyruszenia w drogę. Ratzinger interpretuje ten element płaskorzeźby jako chęć wypełnienia woli Bożej. Zestawia *fiat* Maryi, wypowiedziane Bogu, z postawą Józefa, którą ilustruje tekst Starego Testamentu: „Oto jestem, poślij mnie, Panie” (Iz 6,8; por. 1 Sm 3,8n)¹⁴. Przytoczone słowa określają postawę, która od tej pory będzie charakteryzowała całą ludzką egzystencję Józefa¹⁵. Postawa ta implikuje także gotowość akceptacji wydarzeń niezgodnych z wolą człowieka. Słowa: „poprowadzą cię, dokąd nie chcesz” (J 21,18)¹⁶, wypełniają się nie tylko w jednostkowym epizodzie z życia Józefa, ale w całym jego życiu. Był on gotów, aby go poprowadzono, „nawet tam, dokąd nie chciał iść”¹⁷. Został wprowadzony w tajemnicę mesjańską Bożego macierzyństwa Maryi, związaną z wyrzeczeniem, co w następstwie przybliżyło mu tajemnicę krzyża¹⁸. W konsekwencji Józef musiał wyruszyć z Nazaretu do Betlejem, by tam doświadczyć niegościnnosci i być świadkiem narodzin Jezusa poza miastem, w stajni¹⁹. Tajemnica krzyża rozciągnęła się również na wydarzenie ucieczki do Egiptu, gdzie Józef wraz ze swoją rodziną podzielił los uchodźców, ludzi bezdomnych, pozbawionych ojczyzny, szukających miejsca dla siebie ze względu na utrzymujące się zagrożenie²⁰.

Wyrzeczenie Józefa zostało powiązane z epizodem odnalezienia Jezusa w świątyni. Słowa Jezusa wypowiedziane do rodziców przypominały, że Józef nie był Jego ojcem, lecz jedynie opiekunem i powiernikiem tejże funkcji. Jak zauważa Joseph Ratzinger, życie Józefa nie było samorealizacją, w której decydowałby o swoim życiu, ale powierzał je Bogu, sprawiając, że stawało się ono wyrzeczeniem i spełnieniem słów o „byciu prowadzonym tam, gdzie się nie chce”. W tym właśnie powierzeniu swojej woli Boga Józef, zatracając samego siebie, jednocześnie siebie odnajdywał²¹.

W trzeciej odsłonie Ratzinger zwrócił uwagę na pielgrzymi strój Józefa, pozwalający przypuszczać, że pełniąc wolę Bożą, rozpoczął pielgrzymowanie podobne do pielgrzymowania w wierze patriarchy Abrahama. Bawarski kardynał porównał powołanie Abrahama i Józefa, stwierdzając, iż ten drugi jest odbiciem egzystencji pierwszego. Wezwanie, aby wyjść z ziemi rodzinnej, stając się obcym (Rdz 12,1; 26,3; Hbr 11,8n), zrealizowało się także w życiu cieśli z Nazaretu. W ten sposób

¹³ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁴ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁵ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁶ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁷ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁸ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

¹⁹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1257.

²⁰ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1257.

²¹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1257.

Józef jawi się jako wzór do naśladowania dla pielgrzymujących do niebieskiej ojczyzny chrześcijan, którzy stają się obcymi i gośćmi na tej ziemi (1 P 1,1.17; 2,11; Hbr 13,14)²². Status pielgrzyma łączy się również z odpowiednim stosunkiem do dóbr materialnych tego świata. Ponieważ serce chrześcijanina może wypełnić jedynie Bóg, dlatego to, co skończone, nie jest w stanie zaspokoić najgłębszych jego pragnień²³.

Reasumując, należy stwierdzić, że niemiecki teolog przedstawił nam postać św. Józefa w trzech odsłonach. Pierwsza ukazuje Józefa o czystym i otwartym sercu, do którego przemawia Bóg. Kolejna odsłona podkreśla gotowość pełnienia woli Bożej, co wyraża się w podążaniu tam, dokąd się nie chce iść. Wreszcie trzecie ujęcie zwraca uwagę na pielgrzymowanie Józefa, obejmujące całe jego życie, ukierunkowane na osiągnięcie wiecznego przebywania z Bogiem.

2. TRANSCENDENTNY WYMIAR DZIEŁA SZTUKI

Jan Paweł II stwierdził, że każda autentyczna inspiracja artystyczna wykracza poza to, co „postrzegają zmysły i przenikając rzeczywistość, stara się wyjaśnić jej ukrytą tajemnicę”²⁴. Stąd w dziele sztuki „rzeczywistość duchowa niewidzialna – staje się postrzegalna”²⁵. Dzieło sztuki staje się swoistym wezwaniem do otwarcia się na Tajemnicę²⁶.

W podobny sposób ideę tę ujął Umberto Eco, dla którego dzieło sztuki jest nieskończonością sprowadzoną do skończoności²⁷. Z jednej strony jest zamknięciem pewnej nieskończoności statycznej i nieruchomej, z drugiej – otwarciem innej nieskończoności, która przyobleka się w określoną formę²⁸. „Każde dzieło sztuki [...] można traktować jako przedmiot otwarty na nieskończoną liczbę interpretacji. W takim sensie jest ono niewyczerpalnym źródłem doświadczeń”²⁹. Język

²² J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1258.

²³ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1258.

²⁴ Jan Paweł II, *List do artystów* (4 IV 1999 r.), Wrocław: Wydawnictwo TUM 2005, nr 6.

²⁵ S. Rodziński, *Twórczość jako poszukiwanie nowych „epifanii” piękna*, w: B. Drożdż-Żytyńska (red.), *Jan Paweł II do artystów. Artyści do Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium 2006, s. 535–536.

²⁶ O. Łukaszewicz, *Artysta nie porządkuje świata*, w: B. Drożdż-Żytyńska (red.), *Jan Paweł II do artystów*, s. 376. Zob. S. Rodziński, *Twórczość jako poszukiwanie*, s. 538.

²⁷ U. Eco, *Dzieło otwarte*, tłum. L. Eustachiewicz, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. 2008, s. 92.

²⁸ U. Eco, *Dzieło otwarte*, s. 92. Zob. A. Kraska, *Wymiar transcendencji „Dekalogu” Krzysztofa Kieślowskiego wobec dylematów współczesnego człowieka*, Poznań 2017, mps w Archiwum UAM w Poznaniu, s. 54.

²⁹ U. Eco, *Dzieło otwarte*, s. 100.

symboliczny i pewna niedookreśloność dzieła inspirują do transcendowania również odbiorcę, który poprzez kontemplację, osobistą wrażliwość i otwartość, osiąga inną rzeczywistość³⁰. Odbiorca staje wobec wyboru: może zamknąć się na rzeczywistość przekraczającą zarysowane granice albo dążyć do przejścia „na drugą stronę”³¹.

W przypadku reliefu barokowego ołtarza transcendowanie będzie dotyczyło wyjścia od przedstawionego wizerunku, aby dzięki refleksji, osiągnąć nową rzeczywistość dotyczącą treści, które nie są zawarte *implicite* w kontemplowanym dziele.

Dzieło sztuki rozważane i analizowane przez bawarskiego teologa ujawniło treści, które trudno byłoby wyartykułować z samych opowiadań ewangelicznych. W takiej perspektywie wspomniany barokowy relief z całą pewnością jest źródłem inspiracji. Z jednej strony odnosi się do Objawienia i wyraża jego treści, z drugiej – dokonuje interpretacji. Zatem samo dzieło sztuki jest już zinterpretowanym fragmentem Objawienia. Nie jest ono ściśle sprecyzowanym, określonym komunikatem. Zastosowane przez artystę środki wyrazu, symbolika, metafory sprawiają, że dzieło jest otwarte na interpretacje obserwatorów, które – pomimo iż zachowują pewne podobieństwa – różnią się jednak między sobą. Dlatego należy podkreślić, że w procesie interpretacji dzieła sztuki istotną rolę odgrywa nie tylko jego przesłanie, ale także intencja odbiorcy – oglądającego go i dokonującego eksplikacji. Między intencją autora dzieła a intencją odczytującego je obserwatora istnieje ścisła zależność³². Spoglądający na dzieło wpisuje się w nurt interpretacyjny wspomnianego dzieła, co nie oznacza, że nie jest w stanie wyrazić własnej opinii.

3. BAROKOWY RELIEF – ŹRÓDŁEM TEOLOGICZNEJ REFLEKSJI?

Na temat dzieła sztuki jako miejsca teologicznej refleksji wypowiedział się między innymi Yves Congar³³, który pośród pomników Tradycji, przekazujących nam Objawienie, wymienił sztukę wczesnochrześcijańską³⁴. Chociaż – jak zauważył – pomniki Tradycji nie są samą Tradycją (która je przewyższa), to jednak utrwalają jakiś z jej aspektów, stanowią środek, za pomocą którego można uchwycić

³⁰ T. Dzidek, *Funkcje sztuki w teologii*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2013, s. 61–62.

³¹ Por. T. Dzidek, S. Stempin, *Transcendencja człowieka w filmach Michelangela Antonioniego*, w: I.S. Ledwoń i in. (red.), „Scio cui credidi”. *Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, s. 1108.

³² T. Dzidek, *Funkcje sztuki w teologii*, s. 44.

³³ Y.M.-J. Congar, *La Tradizione e la vita della Chiesa*, Torino: Edizioni San Paolo 1983, s. 131–132. Klasyfikacja miejsc teologicznych stała się przedmiotem badań polskich teologów: S.C. Napiórkowskiego, Cz.S. Bartnika oraz J. Szymika. Zob. J. Szymik, *Loci theologici*, w: M. Rusecki i in. (red.), *Leksykon teologii fundamentalnej*, Lublin–Kraków: Wydawnictwo M 2002, s. 759.

³⁴ Y.M.-J. Congar, *La Tradizione*, s. 150.

Tradycję i ustalić czym ona jest³⁵. Wynika z tego, że dzieła sztuki religijnej mogą być źródłem dla refleksji teologicznej. Zatem barokowy relief, który przykuł uwagę kardynała Ratzingera, może stanowić *locus theologicus*.

Teologiczne przesłanie płaskorzeźby, mimo zakorzenienia w Nowym Testamencie, znacząco przekracza ewangeliczne opowiadanie. Jest swoistą interpretacją anonimowego twórcy. Namiot, w którym śpi ubrany w strój pielgrzymi Józef, przywodzi na myśl pielgrzymowanie w wierze Abrahama. Dostrzeżona analogia sprawia, że treści zawarte w płaskorzeźbie są postrzegane w nowym świetle. Bawarski teolog, opisując ołtarz, wymienia następujące elementy przedstawienia:

Kontekst – noc przed ucieczką do Egiptu.

Tło – duży, otwarty namiot i zbliżający się anioł.

Postać centralna – śpiący u wejścia do namiotu Józef, „ubrany w szatę pielgrzyma, w dużych butach ze sztylpami”³⁶.

Postać śpiącego Józefa oraz ukazany w tle anioł przypominają o orędziu objawionym mężowi Maryi podczas snu (Mt 2,13n). Zestawienie tych dwóch postaci akcentuje zdolność śpiącego Józefa do percepcji anielskiego orędzia, co wzmacnia tekst z Pieśni nad Pieśniami: „Ja śpię, lecz serce me czuwa” (5,2).

Otwarty namiot to według Ratzingera symbol otwartej duszy człowieka – duszy Józefa. To z kolei prowadzi do kolejnego wniosku: „śpiący Józef [...] jest w stanie słuchać zarówno tego, co dochodzi od wewnątrz, jak i od góry”³⁷. Ten element płaskorzeźby – otwarty namiot – pozbawiony odniesienia do Józefa, nie pozwala na sformułowanie takiego wniosku. Nowy sens otrzymuje dzięki zestawieniu motywu ikonograficznego z postacią śpiącego Józefa oraz dzięki odczytaniu tego połączenia przez obserwującego. W tym wypadku przedstawienie zawarte w reliefie, ukazujące zamysł artysty, zostaje poddane interpretacji teologa, stając się dla niego źródłem inspiracji.

Interpretacja Ratzingera nie tylko obejmuje treść przesłania barokowej płaskorzeźby, ale również odnosi ją do sytuacji współczesnego człowieka: „zaprasza, byśmy nieco wycofali się przed hałasem zmysłów, byśmy na powrót znaleźli skupienie, byśmy nauczyli się patrzeć do wewnątrz i ku górze, aby Bóg mógł dotknąć także naszej duszy i do niej przemówić”³⁸. Zaproszenie skierowane do nas, aby wejść w przestrzeń ciszy, jest również efektem kontemplacji zabytkowego reliefu przez bawarskiego teologa.

Druga odsłona koncentruje się na elemencie płaskorzeźby przedstawiającym leżącego i śpiącego u wejścia do namiotu Józefa. Jest on zdaniem Ratzingera „jakby gotowy do skoku”³⁹. Taka interpretacja zostaje wzmocniona słowami Ewangelii:

³⁵ Y.M.-J. Congar, *La Tradizione*, s. 150.

³⁶ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1255.

³⁷ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

³⁸ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

³⁹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

„ma on powstać i pełnić wolę Bożą” (Mt 1,24; 2,14). Aby jeszcze bardziej uwiarygodnić takie objaśnienie, bawarski teolog zestawiał gotowość do pełnienia woli Bożej z postawą Maryi wyrażoną w chwili zwiastowania (Łk 1,38). Swoje porównanie ubogacił odniesieniami biblijnymi: „Oto jestem, poslij mnie, Panie” (Iz 6,8) oraz „poprowadzą cię, dokąd nie chcesz” (J 21,18)⁴⁰. Dołączone cytaty pozwalają kaznodziei dojść do sformułowania następującego wniosku: „Józef, człowiek gotowy, uczynił Jego wolę miarą swojego życia”⁴¹. W tej perspektywie odczytano kolejne epizody z życia Józefa, zawarte w opowiadaniach ewangelicznych: wprowadzenie w tajemnicę mesjańską w Nazarecie, nieprzyjęcie rodziny w Betlejem, ucieczka do Egiptu, odnalezienie Jezusa w świątyni. W konkluzji Ratzinger potwierdza postawioną tezę: życie Józefa „to nie samorealizacja, ale samowyrzeczenie”⁴². Nie realizuje on własnego planu i zamierzeń, ale „oddaje się w ręce Bożych wskazań”⁴³.

Trzecie spojrzenie na barokową płaskorzeźbę koncentruje się na pielgrzymich szatach, w które odziany jest Józef. Ów strój pozwala Ratzingerowi pójść o krok dalej, mianowicie podkreślić pielgrzymowanie Józefa w wierze, co z kolei przywołuje na myśl powołanie Abrahama. Ratzinger genialnie zestawia teksty Starego i Nowego Testamentu: „Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca, do kraju, który ci ukażę” (Rdz 12,1); „Dzięki wierze ten, którego nazywają Abrahamem, usłuchał wezwania, by wyruszyć do ziemi, którą miał objąć w posiadanie. Wyszedł, nie wiedząc, dokąd idzie” (Hbr 11,8n); oraz „Nie mamy tutaj trwałego miasta, ale szukamy przyszłego” (Hbr 13,14). Przypomina w ten sposób prawdę, że „nasza ojczyzna jest w niebie” (Flp 3,20). Należy zaznaczyć, że samo podróżne odzienie Józefa, przedstawione w artystycznym wizerunku, nie posiada innych, dodatkowych atrybutów, które pozwalałyby na wyprowadzanie kolejnych wniosków. Jednak „naświetlenie” przedstawienia fragmentami biblijnymi pozwoliło niemieckiemu teologowi na wyartykułowanie dalszych konkluzji, które trudno byłoby sformułować bez wspomnianego zabiegu.

Kolejnym wymiarem interpretacji bawarskiego kardynała jest aktualizacja otrzymanych konkluzji. „Dzisiaj, zauważa, już niezbyt chętnie tego słuchamy, tego mówienia o niebie; ponieważ uważamy, że to odciąża nas od naszych obowiązków na ziemi, alienując nas od świata. Uważamy, że nie tylko należy przekształcić ziemię w raj i nie odwracać od niej wzroku, ale także zwrócić do niej całkowicie nasze serca, nasze ręce”⁴⁴.

⁴⁰ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

⁴¹ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1256.

⁴² J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1257.

⁴³ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1257.

⁴⁴ J. Ratzinger, *Kazanie*, s. 1258.

ZAKOŃCZENIE

Analiza kazania potwierdziła, że kaznodzieja wykorzystał w swojej refleksji barokowy relief ołtarza, znajdujący się w bliżej nieznanym portugalskim kościele. Skromna prezentacja artystyczna (ubrany w strój pielgrzymi Józef śpi u wejścia do otwartego namiotu) stała się dla bawarskiego teologa punktem wyjścia jego teologicznej refleksji. Ratzinger nie ograniczył się do opisanego w prezentowanym dziele wizerunku patriarchy. Trzykrotne spojrzenie na figurę Józefa zostało dokonane w świetle Bożego słowa. Kardynał, oświetlając postać Józefa tekstami biblijnymi, wyeksponował aspekty, które dotychczas nie były widoczne. W takim ujęciu śpiący Józef wyraża postawę gotowości na przyjęcie woli Bożej, natomiast jego strój pielgrzymi odnosi się do trudu pielgrzymowania w wierze, eksponując jego heroiczną rezygnację z realizacji własnych planów. Otrzymane wnioski kaznodzieja aplikuje do sytuacji współczesnego człowieka, ukazując aktualność biblijnego przesłania.

Owoce dokonanej refleksji trudno byłoby osiągnąć na podstawie samej lektury opowiadania ewangelicznego. Okazuje się, że posłużenie się dziełem sztuki jako punktem wyjścia teologicznej refleksji, może być niezwykle owocne i ubogacające.

WPLYW DZIELA SZTUKI
NA JÓZEFOLOGICZNĄ REFLEKSJĘ
W KAZANIU JOSEPHA RATZINGERA

Abstrakt

Niniejsze opracowanie przedstawia obraz św. Józefa zawarty w jednym z kazań Josepha Ratzingera, wygłoszonym z okazji 60. rocznicy złożenia ślubów przez dwie siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Bolesnej. Osobliwością tego obrazu jest fakt, iż podstawowym źródłem inspiracji bawarskiego teologa jest relief z barokowego ołtarza znajdującego się w pewnym, bliżej nieokreślonym kościele w Portugalii. Kaznodzieja, dzięki odczytaniu elementów zawartych w barokowej rzeźbie, potrafił podkreślić aspekty, które do tej pory pozostawały niewidoczne: gotowość do pełnienia woli Bożej, pielgrzymowanie w wierze czy rezygnacja z własnych planów posunięta aż do heroizmu. Dokonana przez Ratzingera interpretacja, wzmocniona odniesieniami do Pisma Świętego, stanowi potwierdzenie obecności sztuki pośród *loci theologici*.

Słowa kluczowe: św. Józef, teologia, Joseph Ratzinger, dzieło sztuki, *locus theologicus*.

THE INFLUENCE OF A WORK
OF ART ON THE 'JOSEPHOLOGICAL' REFLECTION
IN RATZINGER'S SERMON

Abstract

This paper presents the image of St. Joseph in one of the sermons preached by Joseph Ratzinger on the occasion of the 60th anniversary of religious vows by two sisters from the Congregation of Our Lady of Sorrows. The special character of this approach lies in the fact that the main source of inspiration for the Bavarian Theologian is a relief from the Baroque altar located in a specific and largely unknown church in Portugal. The preacher – thanks to the reading of certain elements contained in the sculpture of St. Joseph – was able to emphasize aspects that had so far remained invisible: a readiness to do God's will, going on a pilgrimage in faith or resignation from one's own plans made to the point of heroism. Ratzinger's interpretation, reinforced with references to Sacred Scripture, confirms the value of the presence of a work of art among theological topics.

Keywords: St. Joseph, theology, Joseph Ratzinger, icon, *locus theologicus*.

DER EINFLUSS DES KUNSTWERKES
AUF DIE JOSEPHOLOGISCHE REFLEXION
IN EINER PREDIGT VON JOSEPH RATZINGER

Abstrakt

Diese Studie stellt das Bild des heiligen Josef vor, das in einer Predigt von Joseph Ratzinger anlässlich des 60. Jahrestages der Ablegung der Gelübde durch zwei Schwestern der Kongregation der Schmerzhaften Muttergottes enthalten ist. Das Besondere an diesem Bild ist, dass die Hauptinspirationsquelle des bayerischen Theologen ein Relief aus einem barocken Altarbild in einer nicht näher genannten Kirche in Portugal ist. Durch die Lektüre bestimmter Elemente der barocken Skulptur konnte der Prediger Aspekte hervorheben, die bis dahin unsichtbar geblieben waren: die Bereitschaft, den Willen Gottes zu tun, die Pilgerschaft des Glaubens oder der Verzicht auf eigene Pläne bis hin zum Heroismus. Ratzingers Interpretation, die durch Verweise auf die Heilige Schrift untermauert wird, bestätigt die Bedeutung der Kunstwerke in der theologischen Topologie.

Schlüsselwörter: Hl. Joseph, Theologie, Joseph Ratzinger, Kunstwerk, *locus theologicus*.

BIBLIOGRAFIA

Bujak J., *Idźcie do Józefa (Rdz 41,55). Nauczanie papieży o św. Józefie. Od bł. Piusa IX do Franciszka*, Poznań: Pallottinum 2021.

- Congar Y.M.-J., *La Tradizione e la vita della Chiesa*, Torino: Edizioni San Paolo 1983.
- Dzidek T., *Funkcje sztuki w teologii*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2013.
- Dzidek T., Stempin S., *Transcendencja człowieka w filmach Michelangela Antonioniego*, w: I.S. Ledwoń i in. (red.), „Scio cui credidi”. *Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, s. 1107–1115.
- Eco U., *Dzieło otwarte*, tłum. L. Eustachiewicz, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. 2008.
- Górski P., *Słowo Benedykta XVI o świętym Józefie*, <https://www.fronda.pl/a/slowo-benedykta-xvi-o-swietym-jozefie,48853.html%60> [dostęp: 17 III 2022].
- Jan Paweł II, *List do artystów*, Wrocław: Wydawnictwo TUM 2005.
- Kraska A., *Wymiar transcendencji „Dekalogu” Krzysztofa Kiesłowskiego wobec dylematów współczesnego człowieka*, Poznań 2017, mps w Archiwum UAM w Poznaniu, <http://hdl.handle.net/10593/20687> [dostęp: 17 III 2022].
- Łukaszewicz O., *Artysta nie porządkuje świata*, w: B. Drożdż-Żytyńska (red.), *Jan Paweł II do artystów. Artyści do Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium 2006, s. 374–380.
- Panaro A., *O Józefie, który śpi i jego sercu, które czuwa*, <https://www.opiekun.kalisz.pl/o-jozefie-ktory-spi-i-jego-sercu-ktore-czuwa/> [dostęp: 17 III 2022].
- Ratzinger J., *Kazanie wygłoszone na 60-tą rocznicę ślubów zakonnych dwóch siostr ze Zgromadzenia Matki Bożej Bolesnej (Rzym, 19 III 1992 r.)*, w: J. Ratzinger, *Kazania*, t. 3 (Joseph Ratzinger Opera Omnia, t. XIV-3), tłum. J. Kobienia, Lublin: Wydawnictwo KUL 2020, s. 1254–1259.
- Rodziński S., *Twórczość jako poszukiwanie nowych „epifanii” piękna*, w: B. Drożdż-Żytyńska (red.), *Jan Paweł II do artystów. Artyści do Jana Pawła II*, Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium 2006, s. 533–539.
- Szymik J., *Loci theologici*, w: M. Rusecki i in. (red.), *Leksykon teologii fundamentalnej*, Lublin–Kraków: Wydawnictwo M 2002, s. 757–761.
- Zimowski Z., *Józefologia Benedykta XVI. Św. Józef wzorem na drodze do świętości*, w: A. Latoń (red.), *Święty Józef – Patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz/Polska, 27 września – 4 października 2009*, Kalisz: Centrum Józefologiczne 2010, s. 397–418.

Bogusław Kochaniewicz – dominikanin, profesor doktor habilitowany nauk teologicznych, pracownik badawczo-dydaktyczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Opublikował m.in.: B. Kochaniewicz, M. Wiertelwska (red.), *Chrzest Polski 966–2016. Ujęcie interdyscyplinarne* (2016), B. Kochaniewicz, A. Wojtczak (red.), *Jeżus Chrystus w świetle teologicznych kontrowersji wczoraj i dziś* (2017), B. Kochaniewicz, D. Kwiatkowski (red.), *Chrystus w liturgii* (2019). Adres do korespondencji: kochaniewiczboguslaw@gmail.com.

